nin (ö. 1111/1699) *Hulâsatü'l-eser*'ini (I, 16-17) kaynak göstererek Hamza Bâlî'nin İbrâhim adlı bir torunu olduğuna dikkat çekmiştir. Muhibbî'nin verdiği bilgileri değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak ise adı geçen İbrâhim'in İdrîs-i Muhtefî ile aynı şahıs olduğunu, yani İdrîs-i Muhtefî'nin Hamza Bâlî'nin torunu olduğunu ileri sürmüştür. Eserini İdrîs-i Muhtefî'nin ölümünden yetmiş beş yıl sonra kaleme alan Suriyeli müellif Muhibbî, konuyla ilgili bilgileri Mısırlı müellif Münâvî'nin (ö. 1022/1613) *el-Kevâkibü'd-dürriye* (telifi: 1011/1602) adlı eserinden derlediğini söyler. Bu eserde İbrâhim'in aslen Bosnalı âbid ve zâhid bir kişi olduğu, orada doğup büyüdüğü, velî ve sâlih kişilerle görüşmek için çeşitli şehirleri dolaştığı, her şehirde başka bir isimle (Anadolu'da Ali, Mekke'de Hasan, Medine'de Muhammed, Mısır'da İbrâhim) tanındığı söylenmekte, tarikatının adı Bayramiyye-Geylâniyye olarak verilmekte ve silsilesi Muhammed er-Rûmî, Seyyid Ca'fer, Emîr Sikkînî vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaştırılmaktadır. Ardından Hicaz'da bir süre ikamet ettikten sonra Kahire'ye yerleştiği, Kal'atülcebel'deki dükkânında ipek dokuduğu belirtilmekte, bazı garip halleri kaydedilmekte, *Muhrikatü'l-kulûb* gibi çeşitli risâleler kaleme aldığı bildirilmektedir. Muhibbî, bu bilgilere sadece İbrâhim'in 1026 (1617) yılında vefat ettiğini eklemiştir. Yanlışlığı apaçık olan bu mâlumata dayanarak İdrîs-i Muhtefî'nin Hamza Bâlî'nin torunu olduğunu söylemek oldukça iddialı bir yaklaşımdır. İdrîs-i Muhtefî'nin çağdaşı Atâî'de ve *Semerâtü'l-fuâ*...
gibi Melâmî kaynaklarında v...
leneğinde de böyle bir bilgi b...
tadır.

Önceki dönemlerde taş...
gösteren Hamzaviyye, İdrîs...
İstanbul'da, fütüvvet ehli es...
yayılmaya başlamıştır. Bu c...
Kırkçeşme'de Peştamalcılar Hanı'ndaki dokumacı esnafının Hamzavî olduğu, Sarı Abdullah Efendi'nin Hamzaviyye'ye burada intisap ettiği bilinmektedir (La'lîzâde Abdülbâki, s. 43). İdrîs-i Muhtefî'nin ayrıca âlimler, şairler ve devlet adamlarından da birçok müridi vardı. Şeyhülislâm Ebülmeyâmin Mustafa Efendi, Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi, Şair Tıflî Ahmed Çelebi bunlar arasında sayılabilir. Sütçü Beşir Ağa, Hacı Kabâyî Efendi, Lâmekânî Hüseyin Efendi, Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, Bezcizâde Mehmed Muhyiddin gibi Melâmîlik tarihinin önemli isimleri onun müridleri arasında yer almaktadır.

İdrîs-i Muhtefî'den günümüze, mensuplarından olduğu anlaşılan Hakiki Bey'in *İrşâdnâme*'sinde yer alan "devr"e dair bir sayfalık metinle (vr. 43ª; ayrıca bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 16-17; La'lîzâde Abdülbâki, s. 71-72; *Tomar-Melâmîlik*, s. 56) Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'nin naklettiği bir sözü (Sun'ullah Gaybî, vr. 29ª), hece vezniyle yazılmış on beş kıtadan meydana gelen şathiyesi ve iki gazeli ulaşmıştır. Şathiye, Ali Şermî Efendi (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 419) ve Ahmed Remzi Dede (Akyürek) tarafından şerhedilmiştir (metni için bk. Hüseyin Vassâf, II, 309 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Münâvî, *el-Kevâkib* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), IV, 163-164; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 603-604; Hakiki Bey, *İrşadnâme*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 203, vr. 46ª; Abdülmecid Sivâsî, *Dürer-i Akâid*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 300, vr. 68ᵇ; Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, *Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 333, s. 47; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 373-374; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, II, 1613; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 16-17, 258-263; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 399, 425; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 16-17; Mehmed Nazmi Efendi, *Hediyyetü'l-ihvân*, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 69ª; Sun'ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3137, vr. 29ª; La'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt*, İstanbul, ts., s. 41-49, 71-72; Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 43ª-55ª; Mehmed Tevfik, *Mecmûa-i Terâcim*, İÜ Ktp., TY, nr. 92, vr. 25ª-26ª; *Osmanlı Müellifleri*, I, 23; *Tomar-Melâmîlik*, s. 56-59; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 309-315; Abdülbâki [Gölpınarlı], *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 123-128; Tayyib Okiç, "Quelques documents inédits concernant les hamzavites", *Proceed*-

ABDURRAHMAN el-İDRÎSÎ

عبد الرحمن الإدريسي

bk. İDRÎSÎ, Abdurrahman b. Muhammed

Hadis hâfızı, tarihçi.

İDRÎSÎ, Abdurrahman b. Muhammed

(عبدالرحمن بن محمد الإدريسي)

Ebû Sa'd Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-İdrîsî el-Esterâbâdî (ö. 405/1015)

Hadis hâfızı, tarihçi.

325'ten (937) sonra muhtemelen Semerkant'ta doğdu. Büyük dedesi İdrîs b. Hasan'a nisbetle İdrîsî diye tanındı. Esterâbâdlı olan babası, Ebû Nuaym Muhammed b. Hasan b. Hammûye, Ebû Abdurrahman Abdullah b. es-Sirrî, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed es-Savvâf ve Ebû Bekir eş-Şâfiî gibi âlimlere talebelik eden bir muhaddisti (Sehmî, s. 450). Esterâbâd'da Ebû Nuaym Muhammed b. Hasan b. Hammûye gibi muhaddislerden faydalanan İdrîsî hadis tahsili için Horasan ve Irak bölgelerini dolaştı. Nîşâbur'da Ebü'l-Abbas Esam, Cürcân'da İbn Adî ile İsmâilî, Bağdat'ta Dârekutnî'den çok sayıda hadis yazdı. Hicaz'a gittiğinde bu bölgenin âlimlerinden hadis rivayet etti. Döneminde Semerkant'ın en meşhur hadis hâfızı olan ve Bağdat'ta hadis rivayet eden İdrîsî'den Ebû Ali eş-Şâşî, Mâlînî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî, Ebû Mes'ûd Ahmed b. Muhammed el-Becelî, Ebü'l-Kāsım Ali b. Muhassin et-Tenûhî gibi âlimler rivayette bulundu. Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Kesîr onun sika bir hadis hâfızı olduğunu belirtmektedir. Şehir tarihleri geleneğinin bir takipçisi olan İdrîsî, bu konudaki çalışmaları yanında hadisleri konularına göre bir araya getiren eserler de yazmıştır. İdrîsî'nin adı, künyesi ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda bazı yanlışlıklar bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr, onu 405 (1015) yılında vefat edenler arasında zikrederken adını yanlış olarak Ebû Saîd Abdullah b. Muhammed el-Esterâbî diye kaydetmiş, Ziriklî ile Kehhâle de verdikleri bilgiler aynı olmakla birlikte onu iki ayrı kişi olarak göstermiştir (bk. bibl.). 30 Zilhicce 405'te (21 Haziran 1015) Semerkant'ta vefat eden İdrîsî Çâkerdîze Kabristanı'na defnedildi.

Eserleri. 1. *Târîhu Semerkand (el-Kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl bi-Semerkand)*. Semerkant'ta yetişen şahsiyetlerin, özellikle Semerkantlı muhaddislerin ele alındığı bir eserdir. İdrîsî'nin bu çalışmasını Dârekutnî'ye sunduğu ve onun takdirini kazandığı belirtilmektedir. Semerkant tarihi yazan Müstağfirî ile *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand* adlı eserinde Necmeddin en-Nesefî'nin bu çalışmadan çokça faydalandığı anlaşılmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'da seksen yerde nakilde bulunduğu (Necmeddin en-Nesefî, s. 13), Sem'ânî (Sehâvî, s. 247), Yâkūt (*Mu'cemü'l-büldân*, I, 289; II, 415) ve İbn Hacer el-Askalânî (*Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 68, 136) gibi âlimlerin iktibaslar yaptığı eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir. 2. *Târîhu Esterâbâd*. Esterâbâd'da yetişen âlimlere ve tanınmış şahsiyetlere dair bu çalışma sahasında ilk kaynak olup (Necmeddin en-Nesefî, s. 12) İbn Hacer el-Askalânî ondan faydalanmış (*Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 411), Sehmî de (ö. 427/1036) esere bir tekmile yazmıştır (İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 346).

BİBLİYOGRAFYA :

Sehmî, *Târîḫu Cürcân* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Han), Beyrut 1407/1987, s. 260, 450; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, X, 302-303; Necmeddin en-Nesefî, *el-Ḳand fî ẕikri ʿulemâʾi Semerḳand*, Riyad 1412/1991, s. 12-14, 240; Semʿânî, *el-Ensâb*, I, 160, 214, 265; Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân*, I, 289; II, 415; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 252; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XVII, 226-227; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, III, 1062-1064; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 354; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, II, 68, 136; XII, 411; a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân*, I, 346; Sehâvî, *el-İʿlân bi't-tevbîḫ*, s. 247, 265; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 281, 296; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, III, 175; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 210; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, V, 188; VI, 140; Sezgin, *GAS*, I, 352; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), III, 225; IV, 121.

ALİ YARDIM

İDRÎSÎ, Muhammed b. Abdülazîz
(محمد بن عبدالعزيز الإدريسي)

Ebû Caʿfer Cemâlüddîn Muhammed b. Abdilʿazîz el-Hâşimî
(ö. 649/1251)

Tarihçi ve hadis âlimi.

568 (1173) yılında Yukarı Mısır'daki (Saîd) Kūs şehrinde doğdu. Fas İdrîsî şeriflerinden olan babası Fas'tan Mısır'a göç etmiş ve Kūs'un Fâvyaîş köyüne yerleşmişti. Burada başladığı öğrenimini Kahire'de tamamlayan İdrîsî tarih, hadis, edebiyat ve nesep ilmi sahalarında kendini yetiştirdi. Günümüze ulaşan tek eseri *Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm*'da başta babası Abdülazîz olmak üzere Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî, Abdüllatîf el-Bağdâdî, Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî ve Fâtıma bint Sa'd el-Hayr'ı hocaları arasında zikretmektedir. En meşhur talebeleri ise Ebû Sâdık b. Reşîdüddin el-Attâr, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve Ahmed b. Yûsuf el-Erbilî'dir.

Kahire'de Ömeriyye Medresesi'nde müderrislik yapan İdrîsî döneminin önemli muhaddislerinden sayılır. Ancak bu konuda eseri olup olmadığı bilinmemektedir. Günümüze sadece Mısır piramitleriyle ilgili eseri ulaştığından tarihçilik yönüyle meşhur olmuştur. Şahsen tanıdığı ve piramitlerle ilgili eserinden önemli ölçüde faydalandığı İbn Memmâtî'ye yakınlığının onu bu konu üzerinde çalışmaya sevkettiği söylenebilir. İdrîsî Kahire'de vefat etti.

Kendisine Mısır piramitleri tarihçisi unvanını kazandıran *Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm fi'l-keşf ʿan esrâri'l-ehrâm* adlı eserini İdrîsî, 623 (1226) yılında Abbâsî Halifesi Zâhir-Biemrillâh'ın Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'e gönderdiği elçilik heyetinin başında bulunan Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî ve arkadaşlarının isteği üzerine telif etmiştir. Müellif, onların bu arzusunu yerine getirmek için, daha önce kaleme aldığı Mısır tarihiyle ilgili üç eserinden derleme yaparak bu kitabı hazırladığını söyler (*Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm*, s. 2-4, 113). İdrîsî Mısır tarihiyle ilgili Arapça kaynaklardan da istifade etmiştir. Saîd b. Ebû Meryem Hakem'in (İbn Ebû Meryem) *Târîḫu ḳudûmi'l-Meʾmûn Mıṣr*'ı, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Ṣuverü'l-eḳālîm*'i (*Taḳvîmü'l-büldân*), Ebû Abdurrahman el-Utekî'nin *et-Târîḫu'l-câmiʿ*i, Kudâî'nin *Kitâbü Ḫıṭaṭı Mıṣr*'ı ile İbn Zûlâk ve Ömer b. Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin eserleri müellifin kaynaklarının başında gelmektedir. Günümüze ulaşmayan bu çalışmaların yanında *Kitâbü'l-Cevhereti'l-yetîme fî aḫbâri Mıṣr el-ḳadîme*, *Kitâbü Maṭlaʿi't-ṭâliʿi's-saʿîd fî aḫbâri'ṣ-Ṣaʿîd*, *Kitâbü'l-Edvâr ve'l-feterât* (*a.g.e.*, s. 4 vd., 52) adlı eserlerle İbrâhim b. Vasîfşâh'ın *Târîḫ*'inden, Ebü's-Salt ed-Dânî ve İbn Memmâtî'nin piramitler hakkındaki risâlelerinden de faydalanmıştır.

İdrîsî'nin kitabı, piramitler hakkında sistematik ve muhtevalı bilgiler ihtiva eden ilk Arapça eserdir. Bir mukaddime ile yedi bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde müellif, eskiden yaşamış olan milletlerin bıraktıkları eserleri incelemenin ve bunlardan ders almanın önemine temas etmiş, ikinci bölümde piramitleri ziyaret eden peygamberler, sahâbîler, halifeler, yöneticiler ve âlimlerden bahsetmiş, üçüncü bölümde piramitlerin bulunduğu bölgenin topografisi ve piramitlere ulaşan yollar hakkında bilgi vermiştir. Diğer bölümlerde sırasıyla piramitlerin inşa tarihi, yapı malzemeleri, piramitlerin içindeki gizli hazinelerden bahsetmiş, son bölümde ise piramitler hakkında yazılan şiirleri aktararak bunların açıklamasını yapmıştır.

Muhammed b. Abdülazîz el-İdrîsî'nin *Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm* adlı eserinden bir sayfa (Manchester John Rylands Library, MS, nr. 262, vr. 3ª)

Altı nüshası günümüze ulaşan eserin (bulundukları kütüphaneler için bk. *Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm*, neşredenin girişi, s. 16) en eski yazması Manchester'dadır (John Rylands Library, MS, nr. 262). Abdülkādir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) kitabın okunamayacak hale gelmiş bir nüshasını bulmuş, bu nüshayı tashih ederek *el-Maḳsadü'l-merâm fî ʿacâʾibi'l-ehrâm* adını verdiği eserini kaleme almıştır. Bu eserin Bağdâdî'nin oğlu Muhammed tarafından yazılan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 2733). Kitap önce Ursula Sezgin tarafından Manchester nüshasından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (Frankfurt 1988). Nâşir, diğer beş yazmanın Bağdâdî'nin kullandığı nüshadan istinsah edildiği kanaatindedir (*Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm*, neşredenin girişi, s. 9). Ulrich Haarmann, eserin Princeton nüshasını esas alıp diğer beş nüsha ile karşılaştırmak suretiyle tenkitli neşrini yapmıştır (Beyrut 1991). İdrîsî'nin ayrıca *el-Müfîd fî ẕikri men deḫale'ṣ-Ṣaʿîd* adlı tamamlanmamış bir kitabının olduğu kaydedilmektedir (Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, s. 536).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülazîz el-İdrîsî, *Envâru ʿulüvvi'l-ecrâm fi'l-keşf ʿan esrâri'l-ehrâm* (nşr. Ursula Sezgin), Frankfurt 1408/1988, neşredenin girişi, s. 5-17; Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâliʿu's-saʿîdü'l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi'ṣ-Ṣaʿîd* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, s. 179 vd., 535 vd.; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V, 262; Süyûtî, *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, Kahire 1299, 1, 319; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 194; II, 1777; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883, s. 398, 399; Brockelmann, *GAL*, I, 630; *Suppl.*, I, 879, 880; George Vajda, *Index général des manuscrits arabes musulmans de la Bibliothèque Nationale de Paris*, Paris 1953, s. 261; Nazif Hoca, "Abdalqâdir b. 'Omar el-Bağdâdî'nin Eserleri", *ŞM*, IV (1961), s. 119-145; P. M. Holt, "Das Pyramidenbuch des Abū Gaʿfer al-Idrīsī", *BSOAS*, LVI/1 (1993), s. 129-130; Ulrich Haarmann, "al-Idrīsī", *EI²* *Suppl.* (İng.), s. 407-408; Mehdî Selmâsî, "İdrîsî", *DMBİ*, VII, 341-342.

NASUHİ ÜNAL KARAARSLAN